

גדולים עלינו

בעיית הריכוזיות במשק הישראלי

"המחאה ביטאה את המיאוס מריכוז העושר בידי מעטים"

ועדת הריכוזיות צפויה לפרסם בקרוב את מסקנותיה, ובכנס שנערך השבוע במוסד שמואל נאמן תמכו המשתתפים במסקנותיה העיקריות, אך העלו גם הסתייגויות • לדבריהם, הריכוזיות במשק היתה בין הסיבות לפרוץ המחאה החברתית: "התחרות החופשית היא הבסיס לצדק החברתי"

מאת ערן אזרן

בשבועיים הקרובים צפויה ועדת הריכוזיות

לפרסם את מסקנותיה הסופיות. בכנס שנערך השבוע במוסד נאמן בטכניון קשרו המשתתפים בין המאמץ להפחתת הריכוזיות במשק לבין המחאה החברתית – ולבין צמד המלים שהרעיד את השיח הציבורי בקיץ: "צדק חברתי".

בין אלה שקשרו בין בעיית הריכוזיות במשק לדרישה לצדק חברתי היה ירום אריאב, מנכ"ל משרד האוצר לשעבר, שפרש בסוף 2010. "הסיסמה העם דורש צדק חברתי קשורה לנושא הריכוזיות", אמר אריאב בפתח דבריו בכנס. "המחאה החברתית ביטאה מיאוס מריכוז של עושר בידי מעטים ומפתיחת פערים עורפים בחברה. היא התבססה על הדגשה שמשוה לקוי מבחינה מוסרית והעירה על כך שהשיח הציבורי השתנה.

"באיזושהו מקום אפשר לייחס את שינוי השיח החברתי גם להיווצרותם של הקונגלומרטים – אותם מבניים פירמידאליים ענקיים שמרכיזים את העושר, וגורמים לתחרות מוגבלת ולרמת מחירים גבוהה. אם פעם הון, שליטה, פירמידות וריכוזיות היו נחלתם של מעטים – כיום השימוש בהם רחב הרבה יותר".

בדצמבר 2011, כחודשיים לאחר שראש הממשלה בנימין נתניהו ושר האוצר יובל שטייניץ החליטו להקים את ועדת

הריכוזיות, החליט מוסד שמואל נאמן לערוך כנס בנושא. השבוע נערך הכנס השני.

גם ח"כ ענת וילף (עצמאות), שעמדה במרכז המאבק נגד הריכוזיות ואף הגישה הצעת חוק להגבלת כוחן של הקבוצות העסקיות, טענה שחוסר התחרותיות כתוצאה מהריכוזיות הוא שהביא לפרוץ המחאה החברתית: "התחרות החופשית היא הבסיס לצדק חברתי. המחאה קשרה בין שכר נמוך ליוקר מחיה. כשהמשק ריכוזי ואינו תחרותי, אנשים מוכשרים לא יכולים להביא לידי ביטוי את כישורונם, ואינם מתוגמלים בהתאם בכשר".

וילף הזהירה בדבריה כי היא חוששת שהמחאה היא רק "דגץ פוליטי" ולא נקודת מפנה אמיתית. "בשבועות האחרונים מתגברת והולכת מגמה שנסוגה מהדגש על התחרות במשק", טענה. "מרביתם על פיקוח מחירים וכניסה של הממשלה לתכנון ולביצוע. לקבוע קריטריונים של דיור בר השגה למשל, זה ללכת 50 שנה אחורה. מה שתדם לזה הוא החלטת ראשי המחאה לרחות בצורה מוחלטת את המלצות ועדת טרכטנברג, והציפייה לצעדים קיצוניים. מראיגים אותי שינוי המגמה והיעלמות הרגע של המפגש בין צדק חברתי לרעיונות ליברליים ותחרות".

"צריך להפריד בין משק חופשי לקפיטליסטי"

עמדת וילף זכתה לחיזוק מצד הח"כית לשעבר מלי פולישוק, שנכחה בקהל באולם והממנה להגיב לדיון. "לא בטוח שהציבור

כולו – ובעיקר הפוליטיקאים – הפנימו את הקשר שבין ריכוזיות לעוני וצדק חברתי", הצהירה פולישוק. "אני חסירה של משק חופשי, אבל מה שיש לנו כיום רחוק מכך. צריך להבחין בין משק חופשי למשק קפיטליסטי. משק חופשי מאפשר תחרות הוגנת, יוזמה פרטית, ונותן הזדמנות לעסקים הקטנים. במשק קפיטליסטי יש שלטון של בעלי הון, שתוצאותיו הן חוסר פריון, פערי שכר, ידירה בצריכה והתכווצות של המשק. כמה קוטג'ים יכולים לקנות כמה משפחות ששולטות בהון, לעומת 30 אלף משפחות?".

פולישוק הזהירה כי הריכוזיות מסכנת את הדמוקרטיה ומהווה פתח לשחיתות. "הריכוזיות של בעלי ההון כיום חמורה מהריכוזיות שהיתה בזמן שלטון מפא"י. היא הרס של הדמוקרטיה. הפקידים הבכירים עוברים לעבוד אצל בעלי ההון, ואז השיקולים שלהם הם המיליונים שיקבלו במשרה הבאה. החזרה לשוק חופשי ולתחרות אינה מספיקה, אלא נדרשת פעולה מקיפה יותר. "מכלול הדברים האלה חייב להביא אותנו לעשות מעשה. אנו חייבים לחזק את הדגולציה ולפעול לשקיפות גדולה בהרכב. אם הפוליטיקאים לא מבינים זאת, אנחנו, הציבור, נצטרך להסביר להם בבחירות הבאות". טענותיה של פולישוק בעניין ההשפעה המשחיתה שיש לריכוזיות על הדמוקרטיה הישראלית, נשמעו לא פעם בדיונים סביב הנושא, ואף הוצגו בשלב השימועים של

ועדת הריכוזיות. מי שהצביעו על הסכנה היו המשנה ליועץ המשפטי לשעבר, עו"ד רירי לחמן מסר, התנועה לאיכות השלטון וח"כ וילף. השלוש התריעו כי הריכוזיות מסכנת את השיח הציבורי החופשי, שהיא עלולה להביא לאובדן יכולת המשילות, ושהיא גורמת לפגיעה בחופש העיתונות. הפעם, באופן יוצא דופן, בחרו שלושה משתתפים בכנס לספר מניסיונם האישי, כיצד הם נפגעו כתוצאה מהפעילות כנגד הריכוזיות והקבוצות העסקיות הגדולות. עו"ד גילי אבן-חן, מהתנועה לאיכות השלטון, חשפה איך צנח זרם התרומות לתנועה בעקבות המאבק שניהלה בריכוזיות. "אנו הארגון היחיד מהמגזר השלישי שמטפל בנושא הריכוזיות, ולא בכדי", אמרה אבן-חן. "כתוצאה מהטיפול בנושא, איברנו בצורה מיידית קרוב למיליון שקל מתקציב התנועה. לא הרבה ארגונים יכולים להרים רגל של נושא מסוים, כשהם תלויים מבחינה פיננסית בצורה רבה ומוחלטת בכספי התרומות. אותם בעלי שליטה קובעים לא רק את האג'נדה של החברות, אלא גם את האג'נדה הפוליטית-חברתית". גם וילף סיפרה על חוויותיה מאז שהחלה להתבטא בגנות הטייקונים ונגד הריכוזיות. "התבטאויותי הביאו לתגובות נגד קיצוניות. בזמן שהופעתי בפני ועדת הריכוזיות, הגשתי מסמך על קבוצת אי.די.בי כמקרה בוחן לבעיית הריכוזיות. באתו הזמן, אי.די.בי רכשה את 'מעריב'. בעל השליטה, נחמ דנקנר, הצהיר שהעיתון יהיה חופשי, אך מאז

תצלום: אמיל טלמן

ח"כ עינת וילף: "באמצעות הפירמידות, מעט כסף והלוואות גדולות – משתלטות קבוצות קטנות על חלק ניכר מהמשק. מרגע שהושגה ההשתלטות, יש להן אינטרס מובהק לשמר את המצב הקיים"

מוסף 'מעריב' עסקים' גויס למאבק בריכוזיות וכותב למה אין בעיית ריכוזיות בישראל. "בשל כך, התחלתי לבחון את השפעת הריכוזיות על התקשורת. ביקשתי ממרכז המחקר של הכנסת לברוק זאת, ומאוחר יותר פורסם מחקר בנושא, שהראה שבעלי הון משקיעים בכלי תקשורת אף שרוב כלי התקשורת מפסידים כסף. הסיבה היא שהאינטרס שלהם הוא לא להרוויח, אלא לשמר את הרווחיות של שאר אחזקותיהם. הרווח הכלכלי של דנקנר מגיע מכך ש'מעריב' נהפך לפלטפורמה של מאבק בריכוזיות". מאי.די.בי נמסר: "דבריה של עינת וילף משוללי אחיזה עובדתית. מערכת העיתון מעריב פועלת באופן עצמאי, חופשי ומאוון בכל הנושאים, ולמנהלי חברות אחרות מקבוצת אי.די.בי אין שום מעורבות בהחלטות המערכת ובתכנים העיתונאיים". וילף הסבירה עוד שצבירת הכוח בידי קבוצה עסקית גדולה, מיתרגמת לא רק לאחזקה בכלי תקשורת, אלא גם להשפעה על פוליטיקאים ולסיכול מהלכים דמוקרטיים. "באמצעות מבנה הפירמידות, מעט כסף והלוואות גדולות, משתלטות קבוצות קטנות על חלק ניכר מהמשק. מרגע שהושגה ההשתלטות, יש להן אינטרס מובהק לשמר את המצב הקיים ולפעול בכל האמצעים כדי שלא ישתנה". גם יו"ר הכנסת לשעבר, דן תיכון, שישב בקהל, סיפר מניסיונו על השפעת הקבוצות הגדולות על הח"כים באמצעות הלוביסטים.

דרור שטרומ, הממונה על ההגבלים לשעבר: "צריך לדאוג לעובדי הקבלן, אך חייבים לבטל את הקשיחות של הוועדים החזקים והמונופולים. צריך להקים שוק עבודה תחרותי שדואג לכולם"

שמטפלת בקרטלים ומונופולים וחקיקה ענפה. תחלופת האליטות בישראל מהירה ומרהימה. זה מעדער את טענת ההון־שלטון. פלוצקר ציין כי בעיית הריכוזיות היא הבעיה החמורה פחות שעומדת בפני המשק, וכווראי שלא מצריכה הקמת ועדה. "יש המון בעיות. החברה הישראלית היא חברת פערים עם שיעורי עוני גבוהים, בעיה בחינוך, בעיה ברפואה הציבורית, בעיה עם המיעוטים הערבי והחרדי. אחת הבעיות שאינן מטרידות היא תפקוד המגזר העסקי. כמעט שאין אבטלה, המשק עומד על הרגליים".

אבן־חן, שעלתה לנאום אחרי פלוצקר, הציגה באירווניה כותרות מהעיתונות מהתקופה האחרונה – בין היתר גם מ"דיעות אחדונות", שבהן כונתה ועדת הריכוזיות "זעדה לחקר חיזורים" ו"הוועדה המיותרת ביותר", וכותרות נוספות שבהן נטען כי נושא הריכוזיות הוא "נושא זניח", "פופוליוס אפל", "סיסמה מופרכת" ועוד.

בנוסף, אבן־חן טענה שהמלצות הוועדה להחמיר את כללי הממשל התאגידי גירוונו לכישלון. "עוד מגרלי שמירה שינסו לשמור על הפירמידות לא יעזרו", אמרה. "הציבור הוא לא מיעוט שצריך להגן עליו. הוא מחזיק ברוב הכסף. צריך להכיל את העיקרון הדמוקרטי – קול אחד, מניה אחת. שנית, ניתן לפרק את הפירמידות ודרך חקיקת חוק נגד חברות אחזקה. שלישית, ניתן לפגוע בתמריצים – הטלת מס על ריווידנרים או איסור על עסקות בעלי עניין".

מלי פולישוק, לשעבר חברת כנסת: "חייבים לחזק את הרגולציה ולפעול לשקיפות גדולה בהרבה. אם הפוליטיקאים לא מנינים זאת, הציבור יצטרך להסביר להם גבחירות הנאות"

הממשל התאגידי. "ההמלצות הן סוג של ניסוי. אין להן אף דע בעולם. העברת חלק מהסמכויות לאסיפה הכללית והעברת הכוח למיעוט היא בעייתית. המיעוט הם הגופים המוסדיים. עד כמה המוסדיים יורעים לנהל חברות? האם הם לא נגועים בניגוד עניינים לא פחות חמור בגלל בעלי השליטה שלהם?", תהה. גם וילף הרגשה שההמלצות בעניין הממשל התאגידי עלולות להחטיא את מטרתן. "ההמלצות מורכבות ויגרמו להרבה צרות למי שאינם פושעים", אמרה. "יש לבחור באמצעים פשוטים וישרים לפירוק הפירמידות. בהצעת החוק שהגשתי בעבר הצענו שריקטורים ימנו בהתאם לחלק המשודרש של בעל השליטה, או לחלופין הצענו להטיל מס על ריווידנרים בין חברות בפידמירה. שתי ההצעות הן פשוטות ועשויות להשטיח את הפירמידות".

"תחלופת אליטות מהירה ומדהימה"

מי שמתח ביקורת חריפה על עבודת הוועדה היה סבר פלוצקר, הפרשן הכלכלי של "ידיעות אחרונות", שנמנע עד כה מלהציג עמדות שעשויות לפגוע בראשי הקבוצות העסקיות הגרולות. "כשבוחנים לעומק את המלה 'ריכוזיות' מגלים שמרוב בתרגיל בסמנטיקה שאין בו דבר", אמר פלוצקר. "מתייחסים לריכוזיות כאל מצב שבו כמה חברות גרולות צמחו לממדים גרולים והן מפריעות לתחרות. בכך אני חושב שצריך לטפל, אך לכך צריכה להיות רשות

(חברות פער"); ולהגריר מחדש את הקריטריונים לביצוע מכרזים והפרטות ציבוריים. על אף תמיכתם בהקמת הוועדה ובצורך לטיפול משמעותי בריכוזיות, רבים ממשתתפי הכנס בחרו לבקר חלק מהמלצותיה. "הוועדה עשתה עבודה מצוינת והדברים צריכים להיאמר", הרגיש שטרום. "עם זאת, יש תחומים רבים שבהם היא לא נגעה, כמו הקרקעות בישראל שנמצאות בירי המונופול של מינהל מקרקעי ישראל, השולט ב-93% מהן. הוא לא מקצה קרקעות להקמת יחידות ריוד בהתאם להחלטות ממשלה. הדרך לטפל בבעיה היא לפתוח את שוק הקרקעות לתחרות שתוריד מחירים. הכלל צריך להיות פשוט: קרקעות שלא ישווקו על ידי המינהל יועברו יועבר לגוף שייבחר במכרז. כשהמינהל ירע שהקרקעות שהוא לא משווק יועברו ממנו, הוא ימהר להוציאן לשוק".

שטרום הרגיש בדבריו כי ועדת הריכוזיות חייבת לעמוד "בכל הכוח" על ההמלצה להפריד בין אחזקות ריאליות לפיננסיות – ואף להחמירה. "הוועדה קבעה שחברות שהמחזור שלהן נמוך מ-8 מיליארד שקל יהיו פטורות מההוראה הזו. ראוי בעיני לוועדה להרדר בחריג הזה ולבטלו. לא יעלה על הדעת שמונופול – ולא משנה מה המחזור שלו – יישב בבנק ויחליט מי יתחרה בו מחר".

ברומה לו, גם אריאב ציין כי הוא תומך בהפרדה בין נכסים ריאליים לפיננסיים, אך מסתייג מההמלצות להקשחת כללי

צריך להבין שהמשק הוא מערכת שמתנהגת ומגיבה לתמריצים ולאיומים. ברגע ששוק העבודה אינו תחרותי, או אין אינטרס להתחרות על עובדים. התוצאות הן שכר נמוך ופרייון נמוך יותר". גם וילף היתה שתופה לתזה שהציג שטרום: "יש צביעות מרדגה ראשונה במאבק של ההסתדרות להעסקה ישירה של עובדי הקבלן. בתחום העבודה יש כיום חוסר יציבות מובנה שהוא 'משחק סכום קבוע'. אם נותנים לקבוצה מסוימת יציבות ברזל וקשיחות, אנו מעלים בהדרגה את חוסר היציבות של קבוצה אחרת. "בהסתדרות שמו לב פתאום שיש קבוצה מקופחת. מרובד בגוף שהדקורד שלו הוא שמירה על יציבות ההעסקה של קבוצה עם פריווילגיות. לכן, או שכולנו נסכים לחוסר האחידות בהעסקה או שנפסיק את הצביעות".

ביקורת על ועדת הריכוזיות

הדיונים בכנס נערכו גם על רקע ההמתנה לפרסום המלצותיה הסופיות של ועדת הריכוזיות. הוועדה, שהציגה לפני כמה חודשים את טיוטת הביניים, ערכה כבר את שלב השימוע ואמורה לסיים את עבודתה בשבועיים־שלושה הקרובים. במסגרת טיוטת הביניים, המליצה הוועדה, בין השאר, להפריד בין בעלות על נכסים ריאליים (כמו חברות תפעוליות) לנכסים פיננסיים (כמו בנקים או חברות ביטוח); להחמיר את כללי הממשל התאגידי בחברות הנמצאות בתחתית הפירמידה העסקית

"הימצאות לוביסטים בכנסת היא שערורייה. חייבים להוציא את כולם החוצה. לא יעלה על הדעת שהם ייכנסו לחדרי הוועדות", אמר.

"הצביעות נמאנק עובדי הקבלן"

ההסתדרות, בראשות עופר עיני, קשרה את איומי השביתה בעניין עובדי הקבלן לגל המחאה החברתית מחודשי הקיץ. כ-15% מהעובדים במשק הם עובדי קבלן (כ-300 אלף), כשחלק לא מבוטל מהם עוסק במקצועות הניקיון והאבטחה, וזוכה לתנאים סוציאליים נמוכים. למרות ההסכמה בנוגע לצורך המהותי בשיפור תנאיהם, המשתתפים טענו שתופעת עובדי הקבלן היא נגזרת של בעיית הריכוזיות ולא עומדת בפני עצמה. הממונה על ההגבלים לשעבר, עו"ד דרור שטרום, טען שהתנאים הנחותים של עובדי קבלן הם תוצאה ישירה של תנאים עורפים שניתנים לעובדים אחרים הנהנים מקביעות, ומיוצגים על ידי ההסתדרות: "צריך לראוג לעובדי הקבלן, אך חייבים לבטל את הקשיחות של הוועדים החזקים והמונופולים. הטיפול בבעיה צריך להיעשות לא רק ורך רחמים על עובדי הקבלן, אלא בניסיון להקים שוק עבודה תחרותי שדואג לכולם ולא רק לוועדים הגרולים".

לדברי שטרום, במשק אין תחרות על יותר מ-40% מעובדים שנהנים מקביעות. "התופעה קיימת בעיקר במגזר הציבורי, השידורתי או בחברות שהופרטו.